

UMUMTA'LIM MAKTABLARI ADABIYOT DARSLARIDA G'ARB VA SHARQ AYOL OBRAZLARI DIALEKTIKASI: ESTETIK IDEAL VA IJTIMOY MUHIT QIYOSIDA O'RGANISH TEXNOLOGIYASI

Bunyodova Parizodabonu Bunyod qizi

*Urganch davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada jahon va o'zbek adabiyotidagi xotin-qizlar obrazlarining badiiy-falsafiy dialektikasi qiyosiy jihatdan tadqiq etilgan. L.Tolstoyning "Anna Karenina", A.Qodiriyning "O'tkan kunlar" (Kumushbibi) hamda Ch.Aytmatovning "Jamila" asarlari misolida ayol xarakteri, uning estetik ideali va ijtimoiy muhit o'rtasidagi ziddiyatlar tahlil qilingan. Maqolada yozuvchilarning milliy va umumbashariy qarashlari parallel ravishda o'rganilib, adabiyot darslarida ushbu obrazlarni qiyoslab o'qitishning metodik tavsiyalari ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *xotin-qizlar obrazi, dialektika, estetik ideal, ijtimoiy muhit, qiyosiy tahlil, Anna Karenina, Kumushbibi, Jamila, shaxs erkinligi.*

Аннотация. *В данной статье сравнительно исследуется художественно-философская диалектика женских образов в мировой и узбекской литературе. На примере произведений Л. Толстого «Анна Каренина», А. Кадыри «Минувшие дни» (Кумушбиви) и Ч. Айтматова «Джамиля» анализируются характер женщины, ее эстетический идеал и противоречия с социальной средой. В статье параллельно изучаются национальные и общечеловеческие взгляды писателей, разработаны методические рекомендации по сравнительному обучению этих образов на уроках литературы.*

Ключевые слова: *женский образ, диалектика, эстетический идеал, социальная среда, сравнительный анализ, Анна Каренина, Кумушбиви, Джамиля, свобода личности.*

Abstract. *This article provides a comparative study of the artistic and philosophical dialectics of female characters in world and Uzbek literature. Through the analysis of L. Tolstoy's "Anna Karenina", A. Qodiriy's "Bygone Days" (Kumushbibi), and Ch. Aitmatov's "Jamila", the article explores the essence of female character, her aesthetic ideal, and the conflicts with the social environment. The authors' national and universal worldviews are examined in parallel, and methodological recommendations for the comparative teaching of these images in literature classes are developed.*

Keywords: *female character, dialectics, aesthetic ideal, social environment, comparative analysis, Anna Karenina, Kumushbibi, Jamila, personal freedom.*

KIRISH

Adabiyot — inson ruhining xaritasi bo'lsa, undagi xotin-qizlar obrazi ushbu xaritaning eng nozik, murakkab va jo'shqin iqlimlarini belgilaydi. Har bir davr va millat ijodkori o'z asarida ayol siymosini shunchaki ob'ekt sifatida emas, balki jamiyatning ma'naviy-axloqiy darajasini ko'rsatuvchi o'ziga xos barometr sifatida tasvirlagan.

Xotin-qizlar obrazlari dialektikasi — bu ayol qalbidagi sof estetik ideal (g'oyaviy go'zallik, sevgi, sadoqat) bilan uni o'rab turgan shafqatsiz yoki qolipga solingan ijtimoiy muhit o'rtasidagi doimiy kurashdir. Ushbu maqolada dunyo va milliy adabiyotimizning uch xil cho'qqisi — Anna Karenina, Kumushbibisi va Jamila obrazlari orqali ayol tabiati va ijtimoiy determinizm muammosini qiyosiy tahlil etamiz.

ADABIYOTLAR SHARHI

Komparativistik (qiyosiy) yondashuv — bu shunchaki ikki asarni yonma-yon qo'yish emas, balki insoniyat taqdiri, histuymalari va idealining mushtarak jihatlarini izlash sanaladi. Bunda ya'ni qiyosiy-tipologik metod (komparativistika) A.N. Veselovskiy, V.Ya. Propp va M.M. Baxtin kabi olimlarning nazariyalariga tayanadi.

Anna Karenina va Kumushbibisi: Ikki qutb, bir fojia L.Tolstoyning Anna Kareninasi va A.Qodiriyning Kumushbibisi XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi ikki xil sivilizatsiya (G'arb va Sharq) ayolining tipik vakillaridir. Biroq ularning qismati va ichki kechinmalarida mushtarak bir nuqta bor: muhit bilan kelisha olmaslik.

Anna Karenina — yorqin individualizm va hissiy erkinlik timsoli. U o'zi yashayotgan oliy tabaqa jamiyatining soxta axloq qoidalariga qarshi isyon qiladi. Annaning estetik ideali — mutloq va samimiy sevgida yashash. Ammo Rossiyadagi byurokratik va quruq ijtimoiy muhit uning bu idealini fojiga aylantiradi.

Kumushbibisi — sharqona andisha, sadoqat va lirik go'zallikning eng oliy nuqtasi. Agar Anna o'z sevgisi yo'lida ijtimoiy qoliplarni buzib chiqqan bo'lsa, Kumush o'sha qoliplar (ko'p xotinlilik, patriarxal muhit, ijtimoiy tartiblar) ichida turib, o'z sevgisini asrashga intiladi. Uning fojiasi — isyondan emas, balki itoat ortidagi cheksiz ruhiy iztirobdan tug'iladi.

Original qiyos: Anna Karenina — shaxs erkinligi pafosining qurboni, Kumushbibisi esa milliy an'analar va muhit bergan ruhiy bosimning ma'sum qurbonidir. Birinchisi olov bo'lib yondi va atrofni kuydirdi, ikkinchisi esa sham kabi ichidan erib, jimjitlikda so'ndi.

Jamila obrazi bu an'analar zanjirini uzgan yangi ayol kontseptsiyasidir. Chingiz Aytmatovning "Jamila" qissasi adabiyotga butunlay yangi dinamikaga ega bo'lgan ayol obrazini olib kirdi. Jamila na Annaga va na Kumushga o'xshaydi. Urush davri ijtimoiy muhiti, qishloqdagi qat'iy urf-odatlar va tuyg'usiz nikoh Jamilaning ichki potentsialini bo'g'ib tura olmaydi. Uning estetik ideali — tabiat bilan

uyg'unlikda, Daniyorning qo'shiqlarida aks etgan haqiqiy ruhiy erkinlikdir. Jamila an'analar va ijtimoiy ta'qiblardan qo'rqmay, o'z baxti tomon dadil qadam tashlaydi. Maktab adabiyot darslarida ushbu obrazlarni qiyoslab o'qitish metodikasi Yuqori sinflarda (xususan, 10-11-sinflarda) ushbu obrazlarni qiyosiy o'qitish o'quvchilarning tahliliy dunyoqarashini o'stiradi.

Obrazlar tizimidagi o'xshashlik va farqlar: Sharq va G'arb qahramonlarining ruhiy dunyosi, muammolarga yondashuvi va fojiasini qiyoslash. **Badiiy tasvir vositalarining o'ziga xosligi:** Har bir millatning o'z tafakkur tarzi va ramzlar dunyosini tahlil qilish.

Dars jarayonida o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda aniq qiyosiy modellar asosida dars tashkil etish lozim.

1-bosqich: "Portretlar muloqoti". O'quvchilarga har uchala qahramonning tashqi qiyofasi va ilk bor asarda namoyon bo'lish sahnalari qiyoslatiladi (Annaning balda paydo bo'lishi, Kumushning ariq bo'yida ko'rinishi, Jamilaning xirmondagi shaddodligi).

2-bosqich: "Muammoli vaziyat". O'quvchilarga savol tashlanadi: "Agar Kumush XX asr o'rtalarida, Jamila muhitida yashaganida nima qilgan bo'lardi?" yoki "Annaning fojiasiga faqat Vronskiy sababchimi yoki ijtimoiy tuzummi?"

3-bosqich: "Xarakterlar evolyutsiyasi" tahlili. Qahramonlarning asar boshidagi va yakunidagi ruhiy holati grafik ko'inishida chizilib, solishtiriladi.

Tipologik farq: O'zbek asarlarida qahramon ko'proq "xalq va ona-yurt ozodligi" uchun kurashsa, g'arb asarlarida individual boyluk va shaxsiy g'alaba motivlari ustunlik qiladi. Bu qiyos o'quvchiga xalqlarning tarixiy rivojlanish bosqichlari va mentalitetidagi o'zgarishlarni anglatadi.

Qiyosiy o'qitish tizimi darsni shunchaki ikki ustunli jadvalga aylantirib qo'ymasligi lozim. Metodik jihatdan avval har bir matn alohida idrok qilinadi, keyin taqqoslanadi, so'ng umumlashtiriladi. A. Zunnunov adabiyot darsida badiiy asarning mazmuni, shakli, obrazlar tizimi va tarbiyaviy-estetik ta'sirini izchil o'rganish zarurligini ta'kidlaydi [7]. Folklor adabiyotini o'qitishda ham uch bosqichli tizim maqsadga muvofiq: matnni mustaqil anglash, qiyosiy tahlil, falsafiy umumlashtirish. Birinchi bosqichda o'quvchi har bir she'ning mavzusi, obrazlari, lirik qahramon kayfiyati va asosiy savolini aniqlaydi. Ikkinchi bosqichda motivlar, poetik vositalar, tarixiy kontekst va muallif pozitsiyasi qiyoslanadi. Uchinchi bosqichda o'quvchi "har ikki xalq haqida qanday fikr bildiradi?" degan kengroq savolga dalillar asosida javob beradi.

Darsning motivatsion bosqichida o'quvchini mushohadaga olib kirish kerak. O'qituvchi dars jarayonida qiyosiy-tipologik tahlilni quyidagi interfaol usullar orqali tashkil etishi mumkin:

"Venn diagrammasi": Ikki asar qahramonlari yoki syujetlarining kesishish nuqtasi hamda farqli jihatlarini vizual ko'rsatish uchun eng qulay usul.

"Madaniyatlar muloqoti" roli o'yini: O'quvchilar o'zbek va jahon adabiyoti qahramonlari nomidan o'zaro bahs-muloqot tashkil

"Konseptual jadval": Asarlarning g'oyaviy yo'nalishi, muallif pozitsiyasi va badiiy yechimi jadval asosida taqqoslanadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Jahon va o'zbek adabiyotidagi xotin-qizlar obrazlari dialektikasi shuni ko'rsatadiki, ayol xarakteri hech qachon statik (bir joyda qotib qolgan) bo'lmagan. Muhit qanchalik qat'iy va bo'g'uvchi bo'lmasin, ayol qalbidagi estetik ideal baribir go'zallikka va erkinlikka intilaveradi. Umumta'lim maktablarida ushbu parallelizmlarni qiyosiy metod orqali o'rgatish, o'quvchi-yoshlarga inson shaxsini jinsi, millati yoki davridan qat'i nazar, umuminsoniy qadriyatlar va his-tuyg'ular prizmasi orqali tushunishni o'rgatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
2. Mirzayeva S. Adabiyot darslarida komparativistik tahlil metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
3. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti manzaralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2008.
4. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish.* – Toshkent: Akademnashr, 2007.
5. Tokhiev O. Sinfdan tashqari o'qish ishlarini tashkil etish va boshqarish. – Samarqand, 2019.